

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

Doktorski studij 2005./2006.

SEMINARSKI RAD

MODERNIZACIJA I SOCIJALNA DRŽAVA

Doktorant:
IVOR ALTARAS PENDA

Mentor:
Prof. dr. Rade Kalanj

Veljača 2006.

SADRŽAJ:

1. UVOD	3
2. ODREĐENJE MODERNIZACIJE I SRODNIH POJMOVA.....	4
3. SOCIJALNA DRŽAVA KAO PRODUKT MODERNISTIČKOG PROJEKTA	7
4. PROMJENA PARADIGME – JE LI SOCIJALNA DRŽAVA POSTALA ZASTARJELA IDEJA?	12
5. USUSRET GLOBALNOM DRUŠTVU XXI. STOLJEĆA	15
6. ZAKLJUČAK.....	18
7. LITERATURA	19

1. UVOD

Od kada je čovjeka i njegove smislene akcije koja se temelji na nekome planu, a koji za svoj cilj ima unapređenje kvalitete života, možemo govoriti o postupcima koji su stvarali osnovne pretpostavke društvenog razvoja odnosno modernizacije u najširem smislu.

Socijalni napredak u kojem ravnopravno mogu sudjelovati svi pripadnici neke zajednice, kao garancija sigurnije budućnosti, tako postaje društveni ideal, eutopijska želja koja, međutim, ipak vrlo rijetko (ako uopće ikada) postaje i temeljna vrijednost na kojoj se određena zajednica gradi.

Od antropološke evolucije palca, kao biološkog preduvjeta modernizacije, pa preko percepcije mogućnosti upotrebe oruđa u svrhu pretvaranja nature u kulturu, a koja je ujedno dovela i do prvih ekonomskih odnosa među ljudima i zajednicama, sve do razotkrivanja strukture ljudskog genoma krajem XX stoljeća, upravo je modernizacija ono što se može izlučiti kao glavna posljedica ovakvih čovjekovih odabira.

Stoga se sociolozima kao proučavateljima društvene teorije i stvarnosti pojam modernizacije kristalizira kao jedan od stožernih interesnih područja analize. Pravilno vrednovanje i razumijevanje procesa modernizacije, kao i cijelog seta ostalih procesa koji su direktno ili indirektno povezani sa modernizacijom, sasvim sigurno je nezaobilazni preduvjet odnosno *conditio sine qua non* svakog znanstvenog rada. Pri tom, oštrica znanstvene analize nije ili ne bi trebala biti usmjerena samo na izučavanje upotrijebljene terminologije, već ona mora sadržavati jasne stavove, predodžbe, pa čak i upute o tome što se i kako ima poduzeti da bi se u potpunosti realizirala temeljna vrijednost znanosti – opće dobro. Ako pod općim dobrom podrazumijevamo podizanje kvalitete života svih pripadnika društva, a koje postaje moguće upravo kroz primjenu spoznaja do kojih je došla znanost, tada možemo zaključiti da pojam modernizacije postaje i subjektom i objektom znanstvenoga rada, jer proučavajući modernizaciju znanost i sama sudjeluje u stvaranju modernizacijskog procesa. Baviti se modernizacijom za znanost tako predstavlja ujedno i bavljenje samom sobom.

Osobno, fascinira me mogućnost da baveći se modernizacijom i sam mogu sudjelovati u modernizacijskom procesu. To mi se čini jednako uzbudljivo kao da u svijetu koji iznad svega poštuje novac, baveći se teorijom novca i sam stvaram novac kao dodatnu vrijednost.

Ipak, treba biti izuzetno oprezan, a na to nas upućuje i povijesno iskustvo. Velike ideje (kao npr. sekularizacija, globalizacija, pa i modernizacija) koje su mijenjale ili još uvijek mijenjaju svijet, uvijek su bile zanimljive i političkim elitama odnosno onima koji su iz ovih procesa pokušali izvući neku osobnu korist ili sebi pripisati određene zasluge. Takvih primjera ima mnoštvo, a onaj koji najbolje opisuje (zlo)upotrebu modernizacije u ideološku svrhu jest staljinistička parola koja kaže: "Kolektivizacija + Elektrifikacija = Socijalizam". U ovom izričaju je sasvim jasno da se upotrijebila upravo ideja modernizacije kako bi se mobiliziralo ljude na neki oblik akcije. Izgraditi elektrifikacijsku mrežu u zabačenom kraju ruskog prostranstva (a ova ideja je primjenjiva i bilo gdje drugdje u svijetu, pa je stoga ovakva sintagma od općeg značaja) predstavlja djelovanje upravo u svrhu modernizacije. Uvođenje svijetla u mrak, koji bi u kršćanskoj terminologiji sasvim sigurno imao i puno dublji duhovni značaj, postao je moto za stvaranje novog ruskog društva koji je osim modernizma u sebi sadržavao sve odrednice totalitarizma. Ovaj primjer zorno prikazuje svu razinu odgovornosti onih koji, na temelju i u ime modernizacije preporučaju, traže ili zahtijevaju duboke društvene promjene. U ovom kontekstu svoju odgovornost ima i znanstvena zajednica čiji bi prvi zadatak, izgleda, trebalo biti buduće izbjegavanje povezivanja modernizacije i ideologije. Stoga mi je namjera, u poglavlju što slijedi, dati kratki pregled i definicije modernizacije kao i još nekih srodnih pojmova, radi boljeg diferenciranja tretirane terminologije.

Nakon toga raspraviti ću ideju postoji li veza između procesa modernizacije i socijalne države kao izvorno europske socijalne konstrukcije. Pokušati ću dati odgovor na pitanje je li socijalna

država (eng. – Welfare state; njem. – Sozialstaat; franc. – L'Etat providence) proizvod modernizacije i modernističkog procesa, kao i to može li se odrediti budućnost socijalne države na temelju novog poimanja i dodatno ubrzanog modernizacijskog trenda.

2. ODREĐENJE MODERNIZACIJE I SRODNIH POJMOVA

Kao što to obično biva, pri pokušaju definiranja nekog pojma gotovo uvijek ustanovljavamo da je teže dati valjanu definiciju nego naći Arhimedov oslonac kojim bi on pomakao Zemlju. Nije slučajno da je najveći među najvećima, mislilac Sokrat, cijeli svoj život tragao za pravilnim određenjima pojmova koji su ga interesirali¹, ali do tih određenja nikada nije uspio doći. Platon je u svom najpoznatijem djelu *Država*, i to u prvoj svojoj knjizi (od deset) Sokratu pripisao potragu za definicijom pravednosti. Ponudena su tri određenja,² od kojih su svaki na svoj način bili nezadovoljavajući. Ta nemogućnost postizanja krajnjeg rezultata ipak, nije učinila Sorata manje Sokratom, niti beskorisnijim sam pokušaj da se do razumijevanja pojmova ipak dođe.

U znanstvenom vokabularu također postoji temeljni problem definiranja osnovnih pojmova što ipak ne onemogućuje znanstvenu komunikaciju. Dapače, to je prilika da se, iako nesavršeno, odredi što se pod kojim pojmom misli, te da se na taj način stvori mreža unificiranih pojmova koji se dalje bez veće poteškoće mogu koristiti.

Dakako, svaki znanstvenik ponaosob stvara svoju koherentnu mrežu pojmova koji mogu biti (a i ne moraju) u skladu sa klasičnim određenjima u okviru svoje znanstvene discipline. To dodatno stvara bogatstvo misli, ali ponekad i otežava "probijanje" kroz znanstveni jezik.

To je uočljivo i kod poimanja modernizacije. Gotovo svi klasici sociološke misli (Saint – Simon, Auguste Comte, Herbert Spencer, Emile Durkheim, Max Weber, Karl Marx, Robert K. Merton, Talcott Parsons, George H. Mead i mnogi drugi) imali su svoje predodžbe o društvenom razvoju i kako se do njega dolazi. Svi su oni izgradili cijele sustave putem kojih su objašnjavali prošlost, sadašnjost i pretpostavljenu budućnost ljudskih društava. Bez imalo dvojbe možemo tvrditi da bi se iz svake od tih koncepcija mogla formulirati samostalna vizija društvene modernizacije, njene temeljne zakonitosti i stadiji razvoja. Takvim, znanstveno izuzetno vrijednim istraživanjima trebala bi se baviti posebna grana sociologije koja bi mogla, primjerice, nositi naziv *komparativna sociologija*.³ Danas je takav znanstveno-istraživački studij podijeljen u više različitih kolegija koji se predaju na odsjeku za sociologiju, a samim studentima je prepušteno (onima koji imaju volju i motivaciju) povezivanje takvog separiranog znanja u jednu koherentnu cjelinu. Bez toga, čini mi se da je gotovo nemoguće postići potpuno razumijevanje bilo koje znanstvene cjeline koja ima želju objasniti pojedine društvene fenomene, čak i bez obzira što i mi sami možemo biti djelom tih događanja jer nas ili okružuju ili ih, svojim socijalnim djelovanjem stvaramo.

Saint – Simon je smatrao da je progres osnovni zakon koji se kroz čitavu povijest provlači kao nužnost. (Fiamengo, 1987. str. 39) Tako se ideja napretka u djelima Saint- Siomonea dijeli u dvije osnovne razvojne epohe:

1. organsku i
2. kritičku

¹ Sokrat je tragao je za definicijama ljubavi, prijateljstava, ideje dobra, pravde, ljepote, morala i mnogih drugih.

² Prvo određenje pravednosti: pravedno je svakome reći istinu i vratiti što se kome duguje;

Drugo određenje pravednosti: pravedno je udjeljivanje dobra prijateljima, a zla neprijateljima;

Treće određenje pravednosti: pravednost je pravo i korist jačega. (Platon, 1997.; 327a-354c)

³ Najbliže potpunom obuhvaćanju tematskih cjelina u sociologiji, do sada se dolazilo kroz kolegije koji se bave pojedinim sociološkim temama (sociologija spolnosti, sociologija roda, sociologija religije, sociologija rizika, sociologija obrazovanja, sociologija organizacije, socijalna ekologija i drugi.)

Za Saint – Simonea je svaka epoha u ljudskoj povijesti predstavljala progresivni skok u odnosu na prethodnu epohu, iz čega se može zaključiti da je svaka smjena određenog društvenog sistema imala povijesno progresivni karakter, čime se Saint – Simone, donekle, približio funkcionalističkoj teoriji u sociologiji. Po njemu, jedno od određenja cilja povijesti jest "povećanje blagostanja najsiromašnije klase tj. ukidanje eksploatacije čovjeka po čovjeku" (Fiamengo, 1987., str 42). Također, Saint – Simone navodi da je svrha zakona progresiva povijesti "stvaranje takvog društvenog poretka koji će biti najprobitačnije za opće dobro i najpovoljnije za razvoj svih korisnih sposobnosti u ljudi", kao i to da će čovjek na kraju ipak zagospodariti nad prirodom. (Fiamengo, 1987., str 42)

Auguste Comte je smatrao da se razvoj društva tj. evolucija društvenih sistema, koja ujedno predstavlja i stupnjevanu društvenu modernizaciju može podijeliti u tri osnovna razdoblja:

1. teološka
2. metafizička
3. pozitivistička

Ove tri faze ujedno predstavljaju faze duhovnog razvitka koje, također utječe na razvoj društvenih struktura. Dok se u teološkoj fazi potpuno povjerenje ustupa religiji i njenim institucijama, metafizičko doba u najvećoj mjeri oblikuju pojedini strukovni cehovi u nastajanju, poput pravnika ili bankara. Najviši stupanj društvene modernizacije donosi tzv. pozitivni stadij u kojem dominira znanost koja se temelji na klasičnim pretpostavkama pozitivizma. Comte je, kao i mnogi prije (i poslije) njega pretpostavljao kako će izgledati neko buduće sretnije društvo. Čak štoviše pretpostavljao je da za realizaciju tog "budućeg" društva neće morati dugo čekati pa je mislio da su društvene revolucije sredinom XIX stoljeća tek uvod u kreaciju novog doba u kojem će vladati posvemašni humanizam i znanstveni napredak.⁴

Emile Durkheim uvodi razdiobu na društva s:

1. mehaničkom solidarnošću i ona s
2. organskom solidarnošću

Ovako koncipirana društvena stvarnost ne predstavlja samo puku razdiobu, već cijeli sistem različitih društvenih vrijednosti koje omogućuju ovakvu podjelu.

Na sličnom tragu je bio i *Ferdinand Tönnies* koji je ljudsku organizaciju života podijelio na:

1. Zajednicu (*Gemeinschaft*)
2. Društvo (*Gesellschaft*)

Max Weber je smatrao da će modreno doba sve više oblikovati racionalizacija i birokracija a sve manje tradicionalne ili karizmatičke ličnosti, kao što je to bilo u prošlosti.

U XX. stoljeću posebnu pažnju teorije razvoja pobudila je knjiga "Studij ekonomskog razvoja", američkog povijesničara ekonomske misli Walta Whitmana. On je u svom istraživanju također pošao od evolucionističke logike prema kojoj sva društva moraju proći 5 stadija razvoja:

1. tradicionalno društvo
2. stadij pripreme
3. stadij uzleta
4. zrelost i
5. stadij masovne potrošnje

Ovo su samo neke od mnogobrojnih podjela što su ih opisivali utemeljitelji sociologije i sociološke misli, a svima im je zajedničko jedno: predodžba o evolutivnom putu ljudskog društva tj. prijelaz iz starog u novo doba.

Mišljenja sam da bi upravo ovako shvaćena modernizacija bila najbliže određenju sadržaja koji se želi ovim pojmom izreći.

Dakle, **modernizacija** bi bila skup postupaka i nastojanja da se dođe do novog društva za koje pretpostavljamo da bi nas moglo uvesti u doba u kojem se može živjeti kvalitetniji život od

⁴ To objašnjava zašto je kao credo novog društva uzeo misao: *L'amour pour principe, l'orde pour base, et le progress pour but* – Ljubav kao princip, poredak kao osnova i napredak kao cilj.

dosadašnjeg. Modernizacija je proces društvene evolucije, koji će, zavisno od autora do autora, biti okarakteriziran kao promjena od jednostavnih ka složenim oblicima društva; promjena od seljačkih do urbanih društava; od tradicionalnih do racionalnih; od zatvorenog do otvorenog; od neravnopravnog do ravnopravnog; od nesretnog društva do onog u kojem vlada potpuna sreća.

Iz ovoga proizlazi da si opravdano možemo postaviti pitanje: je li i u kojoj mjeri modernizacija, po svojoj osnovnoj pretpostavci o društvenoj evoluciji kao nužnom napretku, bliska utopijskoj ideji i postoji li granica rasta odnosno do kuda seže razvoj?

Odabrane definicije modernizacije koje se mogu naći u sociološkoj literaturi su:

Modernizacija je proces strukturalno – funkcionalne diferencijacije i obrazovanja odgovarajućih oblika integracije, uključujuću bolju adaptiranost, efikasnu organizaciju i nove institucionalne obrasce. Smelser (Sociološki leksikon, 1982. str. 371)

Modernizacija je upotreba neživih izvora moći i korištenje sredstava za uvećavanje odgovarajućih dostignuća. M. Levi (Sociološki leksikon, 1982. str. 371)

Autori ovog leksikona daju svoju definiciju koja glasi:

Modernizacija je povezanost niza društvenih promjena na bazi industrijalizacije i socijalne diferencijacije i glavni pravac promijene od tradicionalnog ka modernog društva. (Sociološki leksikon, 1982. str. 371)

Primjećujem da su gotovo svi ovdje citirani autori inzistirali na tome da je prijelaz iz tradicionalnog u moderno društvo najvažnija promjena vrijednosti, normi i stavova stanovništva.

Ako je proizvod modernizacije *moderno društvo*, tada se *modernost* može definirati kao pojam kojim se prikazuje pojedina etapa u razvoju ljudskih društava.

Modernost uključuje ove koncepte: vjerovanje u mogućnost ljudskog napretka, racionalno planiranje da bi se postigli ciljevi, vjerovanje u superiornost racionalne misli u usporedbi s emocijama, vjeru u sposobnost tehnologije i znanosti da uspješno rješavaju ljudske probleme, vjerovanje u sposobnost i prava ljudi da oblikuju svoje vlastite živote, oslanjanje na proizvođačku industriju u stvaranju preduvjeta za poboljšavanje životnog standarda. (Haralambos, 2002., str. 8)

Za razliku od književne teorije u kojoj *moderna* predstavlja tek jednu epohu stvaralaštva,⁵ u društvenim znanostima se pod ovim pojmom najčešće podrazumijeva opće društveni i filozofski svjetonazor, čime ovaj pojam postaje vrlo blizak pojmu modernosti.

U novije se vrijeme sve više koristi termin *postmoderna* i *postmodernizam*.

Postmoderna u sebi sadrži odlike koje su, mogli bi smo s punim pravom reći, novina u odnosu na sva druga dosadašnja povijesna razdoblja. Točan vremenski početak postmoderne teško je i gotovo nemoguće odrediti. Prvi je taj pojam upotrijebio R. Panwitz 1917. g. u svojoj knjizi "Križa europske kulture", a prava rasprava o toj temi u filozofskim i sveučilišnim krugovima započela je 1979. g. Povod je bilo izdanje knjige "Postmoderna situacija" autora Jeana Francois Lyotarda. Mogli bi smo, ipak, razaznati glavnu karakteristiku postmoderne koju je u

⁵ U Hrvatskoj se vrijeme moderne, u književnom smislu, smatra razdoblje od kraja XIX. i početak XX. stoljeća, a glavni predstavnik hrvatske moderne je poznati književnik Antun Gustav Matoš.

cijelosti artikulirao Wolfgang Welsch. On je naznačio da u postmoderni vlada pravilo: "*anything goes*" tj. sve prolazi, sve dolazi u obzir.⁶

Postmodernizam i postmoderna su tako dobili epitet razdoblja u kojem se inaugurira opće relativiziranje sustava svih vrijednosti. Takav svjetonazor te postupci koji bi iz njega proizašli, prema pojedinim autorima, bi omogućili da se, s jedne strane, stvori najveća demokratičnost i pluralnost mišljenja (kaže se koliko ljudi toliko različitih stajališta), ali, s druge strane, to može, također izroditi i destrukciju temeljnih postavki na kojima počiva moderno društvo. Burghart Schmidt, autor knjige "Postmoderna – strategije zaborava" navodi da ova ideja potpune pluralnosti, zapravo, prikriva mnoge ne tako bezopasne elemente, a to, po njemu nije slučajno. Autor u svojoj knjizi na vrlo sustavan i logičan način razlaže svoju tvrdnju da upravo takve karakteristike postmoderne potpomažu centre moći da i nadalje nameću, sve jačom žestinom, svoju moć i to sve pod izlikom nužne (ali prividne!) slobode mišljenja.

Strategije zaborava se, dakle, odnose na načine kako čovjek, pojedinac može zaboraviti tko uistinu vlada njegovom sudbinom, prepuštajući se na milost i nemilosti istim onima koji mu taj zaborav nameću.

Uz prethodno spomenute pojmove, također se često, u sociološkom znanstvenom vokabularu koriste termini kao što su *razvoj*, *održivi razvoj*, *integralni razvoj* ili *granice rasta*, koji, svaki na svoj način i zavisno od sadržaja teksta u kojem se pojavljuju, tumače mogućnosti i potencijalna ograničenja znanstveno – tehnološkog napretka čovječanstva.

Znakovito je primijetiti da se na Brazilskoj zastavi, kao jednoj od malobrojnih na svijetu koja na sebi ima neki natpis,⁷ nalazi tekst: *Ordem e progresso* tj. "Red i napredak", poznati pozitivistički moto. To također dokazuje do koje je mjere ideja napretka opće ljudska, kulturološki sveprisutna i duboko ukorijenjena u predodžbu o prirodi svijeta.

U ovom radu prethodno spomenute pojmove, koje sam barem okvirno pokušao definirati tj. prikazati sadržaj koji obuhvaćaju, povezati ću sa sve češće spominjanim pojmom *socijalne države*, koja ima izravne veze sa procesom modernizacije, ali se tumači kroz sasvim različite pa čak i oprečne, i pozitivne i negativne kontekste.

3. SOCIJALNA DRŽAVA KAO PRODUKT MODERNISTIČKOG PROJEKTA

John Stuart Mill, kojeg mnogi smatraju ocem modernog liberalizma, u svojim je djelima izravno povezoao pojam civilizacije s razvitkom društvenih institucija. Millova definicija kaže da je razvoj uvećanje ljudskih sposobnosti da postignu svoju dobrobit. Taj razvoj, koji uključuje i modernizaciju, nužno dovodi do onakvih vrsta društvenih organizacija koje su u stanju osigurati blagostanje. Kako se po Millu kvalitetno organizirati mogu samo oni narodi koji su dosegli visoki stupanj civilizacijskog dosega, lako se može zaključiti da Mill propagira stav da samo modernizirani ljudi (društva) mogu ostvariti blagostanje. Pritom ipak, nije dovoljna samo činjenica promjene da bi se uspješno ostvario napredak. Potrebno je osmišljeno djelovanje koje će biti u skladu s progresivnim dimenzijama kroz koje, prema pojedinim autorima, sva društva trebaju proći.

⁶ O relativizmu kojeg uvodi postmodernizam, naročito u području ljudske vjere, te o mogućnostima kritičko – racionalnog poimanja svijeta, sjajnu knjigu pod nazivom "Postmodernizam, razum i religija" napisao je Ernest Gellner, bivši profesor na Odsjeku za sociologiju pri London School of Economics.

⁷ U prošlosti je zastavu sa tekstom, na našem prostoru, imao jedino srednjovjekovni grad – država Dubrovnik, na čijoj je zastavi pisalo Libertas tj. sloboda. Tekst na zastavi, kao simbolu vlastitog identiteta, i to još u Srednjem vijeku, mogao je imati samo grad u kojem je pismenost pučanstva bila visoko zastupljena.

Iako se iz ovako postavljene argumentacije uočava činjenica da je modernizacija počela s prvim ljudima, sami njeni procesi su trajni i promjenjivi te su uočljivi u svim razdobljima ljudske povijesti.⁸

Socijalna država predstavlja upravo takav jedan fenomen koji je u povijesnom kontinuumu ipak novijeg datuma.

Socijalna država, kao ekstenzija klasične države - zaštitnice svojih podanika, prvi put se pojavljuje u Europi tijekom XIX. stoljeća. Nju bi se moglo definirati kao *državu koja je na sebe preuzela odgovornost za osiguranje osnovnih egzistencijalnih potreba svojih građana*. (Puljiz, 2005., str. 6)

Iz ove definicije proizlaze neke važne činjenice koje nam mogu biti od velike pomoći pri razumijevanju ovoga fenomena. Prije svega mislim na određenje da država preuzima odgovornost za svoje građane. Za razliku od prethodnih razdoblja, kada je država predstavljala instrument komunikacije između suverena (najčešće utjelovljenog u osobi kralja ili cara) i naroda, ovdje imamo državu shvaćenu u Rousseau-ovom smislu, gdje su ravnopravni građani suglasni sa postojanjem pretpostavljenog i imaginarnog "društvenog ugovora" putem kojeg oni sudjeluju u općoj volji. Prema ovoj ideji sam narod postaje vrhovni suveren, čiji je suverenitet nedjeljiv i neotuđiv. Putem ovako koncipiranog ugovornog odnosa među ljudima, njima se omogućuje korištenje prava i obaveza koji bi trebali biti sastavni dio tog ugovora. Država će davati svoju zaštitu i skrb, a građani će plaćati porez, sudjelovati u biranju svojih predstavnika kao i braniti slobodu vlastite republike. Iako je ideja društvenog ugovora poznata još od doba klasičnog novovjekovlja, ovo je bila jedna od temeljnih teza koje su se branile i tijekom francuske revolucije. Znakovito je da je upravo francuska revolucija promovirala stav o slobodi, bratstvu i jednakosti kao najprogresivnijim elementima koji su se u tom vremenu mogli ugraditi u zakonodavni sistem te državnu vlast. Do koje je su mjere ti ideali ostvareni pokazala je daljnja povijest, koja je, između ostalog, svjedočila i tome da "revolucija jede vlastitu djecu". Pa ipak, bez obzira na (kako bi se u modernom žargonu reklo) "kolateralne žrtve", činjenica je da se socijalna država pokazala kao preživjeli produkt modernizacijskog projekta svoga vremena. Ona to ne bi bila u stanju da je svoje izvore crpila samo u jednom određenom spletu povijesnih okolnosti. Iako se relativno lako može odrediti, barem približno, doba nastanka socijalne države kakva danas postoji u velikom djelu zemalja zapadne Europe, kao i drugdje u svijetu gdje je, uz određene varijacije, uspjela zaživjeti, teže je procijeniti do koje mjere će se uz pomoć baš ovako koncipiranih socijalnih sustava realizirati željeni efekti. Nema sumnje da postoji izravna povezanost između temeljnih načela koje promovira socijalna država sa onim postavkama koje se pripisuju procesu modernizacije. Ono što bih odmah na početku ove rasprave trebalo naglasiti jest to da bi se mogao steći krivi dojam da su svi klasični mislioci imali jasnu viziju kako bi se trebalo razvijati društvo, odnosno da iz njihovih djela možemo dobiti jasnu recepturu što društva nikako ne bi smjela napraviti kako ne bi doživjela regresiju. To napominjem stoga što bi se lako moglo zapasti u logičku grešku po kojoj ako ideju socijalne države proglasimo djelom modernizacijskog procesa, onda one sustave ili društvena uređenja koja nemaju inkorporiranu ovu ideju proglasimo nazadnim društvima koja nemaju potencijal rasta. To bi bilo nekorektno i zapravo sasvim netočno. Također bi valjalo odvojiti koncept socijalne države od ideološke pozadine koji bi joj se, u kontekstu njenog nastanka, mogao pripisati. Ono što mi se za ovaj rad čini važnim proučiti jesu izvorišta nastanka socijalne države, procijeniti učinke socijalne države kroz cost – benefit analizu te, na kraju, pokušati uvidjeti ima li socijalna država svoju budućnost.

Prethodno poglavlje je jasno pokazalo da ljude konstantno prati osjećaj da je moguće osmisliti društvo koje bi bilo po mjeri čovjeka. Ono što se kroz povijest razlikovalo jest predodžba na koga bi se takvo buduće društvo dobroga života trebalo odnositi. Atenska je demokracija, kao

⁸ Dakako, valjalo bi ravnopravno govoriti i o evoluciji života na Zemlji kao procesu modernizacije, bez obzira na to što i sama evolucija ima svoje i regresivne i progresivne sekvence.

jedina izravna demokracija u ljudskoj povijesti, potpunu slobodu namijenila isključivo punopravnim građanima grada – polisa koji su uključivali samo punoljetne zdrave muškarce,⁹ dok su isključeni bili žene, djeca, starci, nemoćni, invalidi, stranci i dakako, robovi. Zanimljivo je (i u sociološkom smislu vrlo znakovito) da je i robovlasnički sistem, u svoje vrijeme, bio modernizacijski iskorak. Atena je vremenu u svog zenita (IV st. pr. n. e.) bila najrazvijeniji grad – država kojem s divio cijeli Mediteran, a na čelu saveza sa drugim grčkim gradovima – državama pobijedila je i moćno Perzijsko carstvo. Taj napredak joj je, između ostalog, omogućila i ekonomija robovlasničkog sustava u kojem je proizvodni rad vršio netko drugi (robovi), a Atenjani su imali prilike i mogućnosti baviti se razvojem znanosti, kulture, umjetnosti, umijećem ratovanja i mnogim drugim sferama života koje bi im u drugačijim okolnostima ostale izvan domašaja.

Što je vrijeme više odmicalo broj uključenih u društvo obilja se sve više povećavao, da bi se tijekom XIX., a naročito u XX. stoljeću došlo do ideje da bi u tom blagostanju, zapravo, trebali participirati svi, bez obzira na rasne, spolne, vjerske, nacionalne ili druge socio-ekonomske parametre. Kada su se u tom istom XX. stoljeću pojavile ideologije koje su određenim skupinama (Židovima, Kršćanima, Slavenima, Romima, homoseksualcima, crncima i drugima) namjeravale apriorno ograničiti pristup blagodatima visoko industrijaliziranog društva, kao što je to, putem rasnih zakona, namjeravao učiniti fašistički i nacistički pokret, nastajali su lokalni ili čak svjetski ratovi.

Upravo obrnuti svjetonazor od malo prije navedenog stoji u temeljima socijalne države.

Socijalnom se državom pokušava dati osjećaj bazične sigurnosti i to svim pripadnicima društvene zajednice. Pri tom, treba imati na umu da je socijalna država nastala kao produkt europskih nacionalnih politika odnosno politika pojedinih nacionalnih država. Iz tog su razloga, u modernom građanskom društvu u kojem se pripadnost nekoj određenoj naciji dokazuje, ne više putem etniciteta već putem državljanstva, prava na socijalnu skrb, koju nudi socijalna država, ograničena samo i isključivo činjenicom državljanstva građanina. U slučaju kad bi se upotrijebio neki drugi kriterij vrednovanja tko treba dobiti zaštitu a tko ne, to bi predstavljalo otklon od temeljne ideje socijalnog ponašanja zajednice, što je nedopustivo.¹⁰

Mjere koje se donose na temelju društveno prihvaćenog konsenzusa o državi kao socijalno osjetljivom instrumentu vladavine¹¹ su mnogobrojne i gotovo da zadiru u sve sfere ljudskoga života. Tako u okrilje socijalne države spada definiranje socijalne pravde koja se zatim direktno očituje u sustavima socijalne politike. Područja socijalne politike u modernim društvima obuhvaća: mirovinski sustav, zdravstvenu skrb, politiku obrazovanja i zapošljavanja, obiteljsku i stambenu politiku, socijalnu pripomoć osobama u potrebi te, u novije vrijeme, neprofitni sektor koji ima značajni utjecaj na civilno društvo.¹² Svaki pojedini od ovih aspekata socijalne države ima svoje specifične sustave i pravila koji su regulirani nacionalnim zakonodavstvima, zavisno od zemlje u kojoj se primjenjuje. Vrlo bi vrijedna bila usporedna analiza svake od ovih politika socijalne države, tim više što bi se, osim odgovora na pitanje koji je oblik socijalne

⁹ Nakon poznatih Periklovih reformi taj broj slobodnih građana se dodatno smanjio jer su postavljeni novi uvjeti poput onog da su oba roditelja morala biti Atenjani kako bi dijete kad odraste moglo biti proglašeno slobodnim i punopravnim građaninom.

¹⁰ Države, dakako, koriste cenzus kao ograničavajući faktor pri raspodijeli socijalne skrbi, ali i taj cenzus se jednako odnosi na sve pripadnike određene zajednice, što znači da niti u ovom slučaju ne bi smjelo biti nikogjeg oblika diskriminacije.

¹¹ Republika Hrvatska je i po svom Ustavu, kao temeljnom dokumentu države, definirana kao socijalna država. (Ustav RH članak I, stavak I)

¹² Bismarckova Njemačka je prva zemlja koja je uvela ovako zakonski regulirane socijalne politike. U razdoblju od 1883. do 1911. godine doneseni su mnogi socijalni zakoni, poput: Zakona o bolesničkom osiguranju, o povredama na radu, o starosno – invalidskom osiguranju, socijalnom osiguranju i brojni drugi. Valjalo bi, ipak, spomenuti i stav da se u temelju ovih zakona ne krije čovjekoljublje ili želja za pravednijim društvom, već je posrijedi klasični oblik održavanja vlasti. Zagovaratelji ovakvoga stava tvrde da bi se europske narodne revolucije iz 1848. godine znatno ranije dogodile da se kojim slučajem, ove mjere nisu tada donijele.

zaštite u pojedinoj društvenoj sredini najbolji, dobila i jasnija slika o kulturološkim razlikama koje vladaju među narodima svijeta, a koja bi se mogla iščitati iz ovako postavljene analize.¹³ Kako ova tema, ipak, nadilazi mogućnosti ovog seminarskog rada ostaje nam pozabaviti se temeljnom filozofskom i svjetonazorskom podlogom koju se izražava putem socijalne države. Kako se svaka socijalna država (bez obzira na njen zakonodavni okvir) temelji na pretpostavci o nužnosti postojanja socijalne pravde u društvu, od velike će nam koristi biti upoznavanje s mišlju i djelom Amerikanaca Johana Rawlsa, svjetski poznatoga teoretičara socijalne pravde. On je u svojoj najznačajnijoj knjizi ove tematike "A theory of Justice" iz 1971. godine iznio ideju o *načelu jednakih šansi te načelu diferencijacije*. (Baccarini, 2001., str. 331-333) Prema ovim načelima društveno uvjetovana nejednakost među ljudima dopustiva je samo i isključivo ako ona doprinosi poboljšanju položaja najugroženijih članova društva, kao i to da bi se svim pripadnicima društvene zajednice morala omogućiti jednakost u životnim šansama. To, dakako, ne znači da smo svi jednaki već da smo svi ravnopravni. Taj politički ideal sasvim korektno je iskazan kroz misao da su svi pred zakonom jednaki (ili bi barem to morali biti). Kako je ovdje, ipak, riječ tek o političkom idealu, raskorak između željenog i stvarnog stanja stvari jest upravo u tome do koje je mjere ovakav društveno – pravni postulat ispunjen u praksi. Pokušaj smanjivanja razlika u šansama što ih imaju pripadnici društva, između ostalog se postiže i redistribucijom nacionalnog dohotka što znači da se u ime socijalne pravednosti preraspodjelom sredstava prikupljenih kroz prihodovni dio proračuna (porezi, carine, međunarodni promet...) ta sredstva uzimaju od onih bogatih te se daju onima u potrebi. Tu ne mislim na financiranje državnog sektora od javnog značaja poput vojske, policije ili državne administracije jer je njihov zadatak voditi računa o svim građanima jednako, bez obzira na njihovo imovinsko stanje.¹⁴ Razlike među građanima nastaju činjenicom što bogati sloj društva ima veću mogućnost pristupu boljim (najčešće privatnim) školama u kojima će se tim đacima podariti veću pažnju i bolje obrazovanje. Siromašan sloj za takvo obrazovanje nema priliku što će se kasnije izravno reflektirati i na očekivani manji prihod kada postanu dio radno aktivnog stanovništva. Bogati će si s lakoćom omogućiti kvalitetniju zdravstvenu skrb što će siromašnima biti van dosega, čime će si, moguće, izravno ugroziti vjerojatnost da dosegnu očekivanu životnu dob. Zadatak socijalne države je da ovakve slučajeve svede na što manju vjerojatnost.

Nema sumnje da je ideja o društvenoj odgovornosti da se osigura barem minimum egzistencije svim građanima visoko vrijedna i u potpunosti humana. Ona se, međutim, mogla artikulirati tek u trenutku kada se društveni proizvodni sustav razvio u tolikoj mjeri da je trajno osiguravao višak vrijednosti a koji se potom mogao redistribuirati. To je dodatni dokaz da je socijalna država produkt modernog društva. Pa ipak, sama činjenica veće proizvodnje nego što je potrošnja nije dovoljan uvjet za razvoj socijalne države. Osnovni preduvjet je ipak u sferi socijalne filozofije koja se, na tragu poimanja društvene pravednosti i odgovornosti, mogla profilirati u pokušaj političke realizacije općeg dobra. Čini se da je tako socijalna država postala najjasniji pokazatelj kako moralna filozofija ima direktni utjecaj na političko – ekonomski društveni sustav.

Zanimljivo je primijetiti da je upravo različit pristup socijalnoj filozofiji temelj argumentacije onih koji imaju suprotnu predodžbu što je zadatak države odnosno gdje je nužno postaviti ograničenja državnom aparatu i njegovom utjecaju na život društvene zajednice. Ono što predstavlja izvor različitih tumačenja uloge države je prvenstveno predodžba do koje razine

¹³ Bilo bi zanimljivo ustanoviti bi li, primjerice, skandinavski oblik jake socijalne države uspio zaživjeti i u Sjedinjenim Američkim Državama, kao i to jesu li afričke zemlje u mogućnosti osigurati socijalnu državu kao što je imaju pojedine zapadnoeuropske zemlje (Francuska, Njemačka i dr.)

¹⁴ Zadatak vojske neke zemlje je obrana najbogatijeg građanina jednako kao i onog s najmanjim prihodima. Isto tako, primjerice, poreza uprava mora zaprimiti i obraditi poreznu prijavu svih građana bez obzira da li taj građanin plaća minimalni ili najveći porez.

treba prepustiti individualnoj inicijativi pokretanje ekonomskog života zajednice. Ta razdjelnica u mišljenu predstavlja i osnovnu razliku između liberalnog i etatičkog svjetonazora iz kojih se, kao oprečni politički sustavi, pojavljuju kapitalizam i socijalizam tj. socijaldemokracija u novije doba.

Ako krenemo od ovako suprotstavljene koncepcije dvaju svjetonazora, čini se od izuzetne važnosti procijeniti do koje je mjere uočljiva razlika u realizaciji socijalne države u zemljama koje pripadaju ovim oprečnim političkim uređenjima, kao i to je li moguće ustvrditi da su razlike veće među zemljama unutar istog osnovnog političkog koncepta. Upravo je to tema knjige "Dioba društva" prof. Vjerana Katunarića, u izdanju Sociološkog društva Hrvatske (Katunarić, 1988.) U toj knjizi, prof. Katunarić komparira socijalnu fragmentaciju i njene uzroke u Američkom, bivšem Sovjetskom i bivšem Jugoslavenskom društvu. Danas, s odmakom od gotovo dvadeset godina od ako je nastala ova knjiga, njeni zaključci još više dobivaju na značenju već samom činjenicom što su se dvije od tri promatrane zajednice politički raspale. Za očekivati bi bilo da se u komunizmu, koji je svoje postojanje temeljio na predodžbi o dokidanju privatnog vlasništva kao puta do ostvarenja zajednice povezane organskom solidarnošću, i u kojemu je temeljna vrednota trebala biti sigurnost, a koja se može osigurati upravo društvenom odgovornošću prema onome do sebe,¹⁵ socijalna država razvila do svog maksimuma. S druge strane, u kapitalizmu bi socijalna država, prema prirodi svoje temeljne logike, morala biti u potpunosti odbačena. Činjenica je da američko društvo ne pozna socijalnu državu kakvu poznaju europske zemlje, ali je isto tako činjenica da je socijalna pozicija američkog radno aktivnog stanovništva znatno bolja nego što je to bio slučaj s radnicima u zemljama koje su se temeljile na socijalnoj državi. Bez obzira na to što su radnici u vrijeme Jugoslavije od svoga radnog kolektiva (najčešće državnog), nakon određenog broja godina staža dobivali stanove, čime se država brinula za rješavanje stambenog pitanja većine svojih građana, američki radnici nisu dobivali stanove, ali su dobivali sigurnu i dovoljno veliku nadnicu da su si mogli kupiti stan. Oni koji si to nisu mogli priuštiti, svoje su poslodavce prisilili na povećanje nadnice putem radničkog sindikata.¹⁶ (Katunarić, 1988.) Isto tako, poznata predodžba da je europski radnik znatno zaštićeniji od dobivanja otkaza u odnosu na američkog kolegu jest samo djelomično točna. Naime, ova činjenica o većoj sigurnosti posla u Europi jest istinita, ali Američki radnik će puno lakše naći drugi posao nego što je to slučaj u Europi. U konačnici, statistika nam sasvim zorno prikazuje ovaj paradoks. Euro-zona, u kojoj, navodno, postoji velika sigurnost posla, kontinuirano ima nezaposlenost od 10 pa i više posto, dok je u Americi stopa nezaposlenosti oko 4%. U Sjedinjenim Američkim Državama prava poteškoća nastaje u trenutku kada osoba, čak i u vrlo mobilnom društvu kakvo je američko, ne može naći posao. Tada nastaje prava čežnja za europskim oblikom socijalne države jer američki siromašni sloj gubitkom posla doslovno ostaje i bez zdravstvene i/ili mirovinske skrbi. U tim okolnostima tzv. "*Američki san*" postaje samo ideal koji je, kao utopijska slika boljeg života, mamio generacije Amerikanaca i doseljenika koji su svoju sreću tražili izvan svojih domovina.

Socijalna država se tako pretvorila u izravni produkt modernističke predodžbe o tome na koji način ostvariti ideju socijalne pravednosti. Pritom, razlike koje među državama nastaju u iznalaženju koji političko – ekonomski model upotrijebiti da bi se do taj ideal ostvario mogu biti toliko velike da stvaraju i polarizirani svijet na rubu nuklearnog rata, kao što je to bilo u drugoj polovici XX. stoljeća tijekom Hladnog rata.

Još je i u doba Rimske republike poznati državnik i orator Kvistilijan ustvrdio da: "Stil to je čovjek". Stil tj. zakonski okvir (koji uvijek proizlazi iz morala i sustava vrijednosti koji vlada

¹⁵ Ovo je, također, izvorna kršćanska vrednota, pa je stoga, u političkom smislu, netrpeljivost prema ovoj vjeri od strane komunističkih čelnika, bila upravo kontraproduktivna.

¹⁶ Iako američki sindikalni pokret nikada nije postao ozbiljna politička strana (ili stranka), gotovo uvijek je bio uspješan u postizanju garancije za svoje radnike da će uredno dobivati svoju nadnicu.

na nekom prostoru) koji neka zajednica koristi kako bi u praksi proizvela socijalnu pravednost, sasvim sigurno nam može otkriti mnoge kulturološki vrijedne informacije o pojedinim društvima. Dosad se, međutim, kroz povijest pokazalo da su gotovo sva društva kadra svoje modernističke projekte pretvoriti upravo u svoj antipod tj. zloupotrijebiti ih na takav način da umjesto da rezultat modernih ideja bude napredak, one (dugoročno gledano) dodatno ograničavaju društvenu zajednicu. Tako je nacija i nacionalna država, kao izvorni europski idejni projekt,¹⁷ Europu u XX. stoljeću pretvorila u prostor krajnje nacionalističke netrpeljivosti. S druge strane, američka nacija koja se u svijetu promovira kao u praksi realizirani melting-pot, odnosno zajednica u kojoj postoji pluralizam kultura (ovo je modernistička ideja par excellence), a pri čemu nastaje novi kulturni obrazac, doživjela je da je njen predsjednik (John F. Kennedy) morao na ulicu poslati vojsku kako bi se suzbili rasistički neredi i ispadi.

Očito je da moderne ideje imaju svoj vijek trajanja, a njih mogu zamijeniti (baš kao što je to opisao Thomas Kuhn u svojoj knjizi "Struktura naučnih revolucija") samo one paradigme koje su ili očito naprednije od prethodne ili one koje vrše regresivni pritisak ali imaju snažniju podršku u zajednici. Demokracija je društveni model koji omogućuje smjenu paradigmi i u jednom i u drugom slučaju jednako. To je njena glavana vrlina ali istovremeno i glavna mana.

4. PROMJENA PARADIGME – JE LI SOCIJALNA DRŽAVA POSTALA ZASTARJELA IDEJA?

Francis Fukuyama u svojoj knjizi "Povjerenje" tvrdi da se kroz povijest jasno moglo vidjeti da socijalno-ekonomski napredak nije direktno vezan uz postojanje demokracije. (Fukuyama, 2000.) Dapače, po njemu su i nedemokratski poređci, (možda upravo zato što je postojala čvrsta autoritativna ruka kojom se vladalo), bili u prilici osigurati veći stupanj solidarnosti unutar zajednice, ograničavajući brzinu i opseg otvaranja društva. Ako su norme modernog društva manje rigorozne nego one tradicionalnog, a "moderni" pojedinac ima veću slobodu djelovanja budući je u modernom društvu potrebno obavljati složenije i raznolikije društvene djelatnosti. (Kalanj, 1994.), onda u modernom vremenu upravo taj, sve više individualiziran, pojedinac mora preuzeti povećanu brigu o samome sebi. Ovakav stav nije samo izraz koji bi bio u skladu sa postmodernističkim relativizmom koji sve više dobiva na značaju u okviru opskurnih modernističkih struja poput *moderne psihologije*, *10 koraka do uspjeha*, *management svega i svačega*, *horoskopa* i svih drugih oblika modernih sljeparija koje uporno nude prodavači magle. (Wheen, 2005.)

Početi sam o sebi voditi računa, ne oslanjajući se pritom ni na koga na koga se ne mora, a pogotovo ne na državu i njen aparat vladanja, predstavlja temeljnu poruku modernog doba u kojem država-nacija gubi svoj prvotni opseg i funkcije, bez da se našla adekvatna zamjena u nekom globalnom poretku; u kojem religijski običaji više ne nude miru u dušama ljudi, već su ponovno izvor sukoba i sudara civilizacija; a obitelj (po statistikama!) predstavlja glavno mjesto zlostavljanja. Sve do sada poznate društvene institucije osim što neosporno mijenjaju svoje uloge, one istovremeno i gube dobar dio svojih značajki zbog kojih su i nastale. To se u punoj mjeri odnosi i na uloge socijalne države koje bi ona mogla ili trebala imati u vremenu pred nama.

Na tragu takvo promišljanja je i francuski socijalni teoretičar Pierre Rosanvallon koji ustvrđuje:

¹⁷ Američka revolucionarna borba protiv europskih kolonijalista, a koja je rezultirala nastankom Sjedinjenih Američkih Država, prvotno sa 13 saveznih država, bila je inspirirana nacionalnim idejama koje su postojale u Francuskoj, čak bez obzira i na to što su svoj Ustav donijeli prije Francuske.

Socijalna je država, kako u svom principu, tako i u svojim faktičkim izvedbama, zapala u duboku krizu koja je teško narušila kredibilnost njezinih institucija i njezine dinamičke uloge u najnovijem ciklusu modernizacije. Postavlja se stoga pitanje: može li ona, kao društvena i politička forma i dalje ostati jedinom podlogom socijalnog napretka i jedinom čimbenikom socijalne solidarnosti. (Kalanj, 1994., str. 150)

Kao što se iz ovog citata može jasno iščitati, usprkos očitoj promjeni društvenog sistema, očekivanja upućena na socijalnu državu nisu niti iz daleka dokinuta. To nas dodatno usmjerava na nužnost promišljanja o tome može li se putem postupnih (step by step) izmjena strukture socijalne države doskočiti ubrzanim promjenama koja sve više dominiraju u društvenim odnosima, kako na razini obitelji, kao temeljne jedinice društva, tako i na državnoj odnosno međunarodnoj razini.

Kako socijalna država ima svoje implikacije na svim ovim područjima, sociološki a napose politološki postaje izuzetno značajno proučiti što bi za ljudsku svakodnevnicu značilo realizirati koncept uvođenja *minimalne države*. Tom fenomenu smo, u biti, svi mi već svjedoci jer taj proces već duže vrijeme traje. Htjeli mi to ili ne, naša država, kao uostalom i sve ostale države koje prolaze fazu tranzicije, dio svog prijašnjeg apsolutnog suvereniteta predaju u sferu tržišta i tržišnog natjecanja. Tako se u kontekstu sveopće ekonomske liberalizacije stvaraju primjerice, umjesto prijašnjeg Mirovinskog i invalidskog osiguranja radnika Hrvatske (MIORH) koji je bio pod stopostotnim okriljem države, mirovinski fondovi koji imaju zakonsku obavezu novac iz fonda ulagati u državne i strane vrijednosne papire, kako bi ga oplodili i omogućili isplatu ugovorom zagarantiranih mirovina sve većem broju ljudi koji sve duže žive.

Ideal humanizma je što više produžiti životni vijek čovjeka, sve do njegove besmrtnosti. Pojam besmrtnosti je vječni motiv gotovo svih mitova, narodnih predanja i svetih knjiga u svim kulturama. Pred idejom besmrtnosti nestaju sve razlike među rasama, nacijama i religijama.

Pa ipak, za ovako koncipiranu socijalnu državu kakva danas postoji, mogućnost da ljudi žive stotinjak i više godina je naprosto, zastrašujuća. Ozbiljne probleme sa mirovinskim fondovima osim Europe i Amerike ima i zemlja izlazećeg sunca, Japan, koji ima najviše stogodišnjaka u općoj populaciji. Politička protumjera toj "bezobraštini" dugog života je produženje radnog vijeka pučanstva, tako da žene u mirovinu moraju ići umjesto sa prijašnjih 50 – 55 godina života sa 60 – 65, a muškarci umjesto 60 – 65 sa 65 – 70 godina života. Pokazuje se da i ovakve mjere produženja radnog vijeka neće biti dovoljne kako bi se izbjegla prazna blagajna mirovinskih fondova. Ovakvih primjera bi se moglo pronaći u okviru svih pojedinih politika koji su sastavni dio socijalne države, od mirovina i zdravstva do obrazovanja i stanogradnje. Tržište se, baš kao u maniri klasičnog ultraliberalizma, prezentira kao rješenje svih problema. Predodžba je slijedeća: prepustim dio bivšeg državnog suvereniteta na tržište kapitala i ono će sve samo regulirati. To bi bila krasna mjera kada bi osnovna pretpostavka bila točna.

O tome je svjetski poznati financijaš i filantrop George Soros napisao:

Teško je vjerovati da bi se zlatni dani kapitalizma mogli vratiti. Na koncu konca, nesputano slobodno tržište proizvelo je grozne rezultate u prošlosti. Trebamo li ponoviti isto iskustvo? Nadam se da ne. Možda smo naučili ponešto iz pogrešaka prošlosti. Fatalna pogreška ugrađena u sustav slobodnog tržišta jest njemu inherentna nestabilnost. Vjerovanje da su financijska tržišta samoregulirajuća jednostavno je krivo. Sigurno da nije laissez – faire taj koji nas je doveo do praga zlatnog doba kapitalizma nego

dogovorna ekonomska politika, osmišljena da bude protuteža ekscesima slobodnog tržišta. (Soros, 1996., str. 174-175)

Istina je i to da je maksimum svojih mogućnosti socijalna država ostvarila opravo u doba velikog povjerenja u kejnzijanski teorijski model koji je nekoliko desetljeća za redom uspješno prakticirala europska socijaldemokracija. (Kalanj, 1994., str. 152).

Sada, međutim, kada se svijet rastao sa bipolarnom podjelom moći između kapitalističkog Zapada i socijalističkog Istoka i kada je kapitalizam postao opća mjera uspješnosti, europska se socijaldemokracija našla u neprilici. Sasvim joj je neprihvatljivo u potpunosti implementirati vrednote klasičnog kapitalizma, a sama nije u mogućnosti smanjiti troškove koje stvara socijalna država.

U situacija kada redistribucija društvenog dohotka troši gotovo 50 % ukupne novostvorene vrijednosti (kao što je to slučaj u Hrvatskoj),¹⁸ ekonomski sustav zbog toga nužno pati. To dolazi do posebnog izražaja u trenutku kada konkurencija, na svjetskoj razini u svim segmentima, kao nikada u povijesti nije bila veća.

Europi bi se moglo dogoditi da ju njena najhumanija ideja koju je ponudila čovječanstvu – ideja socijalne pravednosti i solidarnosti – pretvori iz progresivnog u regresivno društvo i to pred najezdom azijske galopirajuće proizvodne industrije koja ima gotovo dampinški niske cijene rada koje Europa naprosto ne može pratiti. Dok je cijena rada u Kini ili Indiji 2\$ Europski radnik očekuje da će biti plaćen 13 – 24 €. Posljedica nemogućnosti realizacije takve cijene rada su masovne demonstracije i štrajkovi¹⁹ te premještanja proizvodnje i pogona u istočne zemlje. To je, možda, receptura uspjeha kako Narodna Republika Kina (za koju se zna reći da je jedina zemlja na svijetu sa jednim političkim sustavom i dva ekonomska programa) već gotovo dva desetljeća ima stopu rasta na razini 10 i više posto. Analitičari, također predviđaju da bi Kina do 2025. godine mogla biti zemlja bez nezaposlenih i siromašnih (bez obzira što ih ima više od jedne milijarde) i da bi se mogla pretvoriti u novu svjetsku znanstvenu i proizvodnu velesilu. Svakodnevno u javnim glasilima imamo priliku čuti informacije kako pojedine multinacionalne kompanije zatvaraju radna mjesta i otvaraju ih daleko od sjedišta svojih firmi. Važno je naglasiti da se to jednako događa u Europi kao i u Americi. Tako je primjerice 2005. godine poznati američki proizvođač traperica Levi's zatvorio i posljednju tvornicu u Americi i sve svoje pogone preselio u Azijske zemlje zbog, kako su naveli, "racionalizacije troškova". Konkurencija sa Istoka, podsjeća Europu na njihov stari strah da dolazi "opasnosti od žutih i kosookih". Ovako postavljene i pojednostavljene stvari su uvod u Huntingtonovski sukob civilizacija koji će, moguće, imati sličnu retoriku koji je imao Hitler kada je objašnjavao da je uzvišenoj arijevske rasi potreban "životni prostor", a da ga ugrožavaju stranci koji oduzimaju posao Nijemcima. Očito je da socijalna država sama po sebi, zajedno sa svojom temeljnom postavkom o dobru za sve, nažalost, nije dorasla dokinuti takvu retoriku u samom svom začetku kako bi se spriječilo širenje negativnih tenzija. Iako je Huntington govorio o sukobu civilizacija kroz sudar različitih kultura, na što dodatno upućuju događaji iz naše recentne povijesti poput sukoba oko karikatura s likom Muhameda i slično, prvi pravi budući sukob bi mogao proizaći iz osjećaja nezaštićenosti ljudi u odnosu na prava koja im je država zagantirala kroz državu blagostanja.

Ako se, kojim slučajem, ovaj projekt u budućnosti više neće moći realizirati kao što je to mogao u nedavnoj prošlosti kada je postojalo "zlatno doba države blagostanja", onda bi to

¹⁸ U zemljama Zapadne Europe se taj iznos kreće od 35 – 45%, zavisno od utjecaja socijalne države. Tako se primjerice, u nordijskim zemljama troši znatno veći novac za socijalu nego što je to slučaj u nekim drugim europskim zemljama.

¹⁹ Znakovita statistika vezana uz održavanje štrajkova može se iščitati iz istraživanja što ih je proveo Hyman, koji je komparirao održavanje štrajkova u Britaniji sa štrajkovima održanima u drugim zemljama, poput Austrije, Portugala, Švicarske i Japana. (Haralambos, 2002. str. 722-725)

građanima trebalo otvoreno reći. U protivnom će se stvoriti dodatna frustracija zbog nemogućnosti ostvarenja obećanog, što u vremenu ionako napetih međunarodnih odnosa može dovesti do eskalacije sukoba.

Pri tom, niti jedna svjetska država nije podučila svoje građane što konkretno oni mogu učiniti za sebe, kako bi se smanjio pritisak očekivanja koje građani stalno upućuju prema svojim vladama, a za što su ionako bili poticani da čine kada je trebalo dati svoj glas na izborima. Tada su olako dana obećanja da je lako promijeniti socijalnu sliku određene zajednice i to putem zajedničke solidarnosti.

Upravo je pojam solidarnosti, stoga, prepoznat kao onaj koji se često upotrjebljavao u ideološkom govoru. Američki pravni sustav koji je donedavno odbijao uvođenje elemenata socijalne države, bojeći se povećanja birokracije, smatra da se solidarnost ne može obavezati zakonom već se ona izražava putem slobodne volje odnosno donatorstvom. Svatko može dati dio svog stečenog kapitala, ako to želi. U suprotnom, Amerikanci smatraju, da se više ne govori o solidarnosti već o klasičnom ubiranju poreza, samo pod drugim imenom. Nakon stečaja američkog energentskog giganta "Enron", osim što je veliki broj ljudi ostao bez posla, na udaru su se našli i svi umirovljenici osigurani preko ove firme. Oni su ostali bez novca kojeg su izdvajali upravo za svoje "zlatno doba". Ono za njih neće biti tako zlatno kao što su se nadali, ali je zato američki socijalni model polako počeo prihvaćati elemente socijalne države.

Upravo se u ovome očituje svojevrsni paradoks modernog vremena. Europa se, kao izvorište socijalne države od te svoje ideje, pod pritiskom sve veće konkurencije sve više udaljava, dok se Amerika, koja je socijalnu državu odbijala, njoj, za vrijeme predsjedničkog kandidata iz Demokratske stranke (Bill Clinton) u određenoj mjeri približila. Gdje će se ta dva oprečna svjetonazora susresti ostaje nam tek vidjeti. Ono što je sigurno da je transformacija socijalne države u skladu sa novim modernističkim procesima nužna ukoliko želi opstati u globalnom svijetu XXI. stoljeća.

U situaciji kada se učestalo govori o nužnosti stvaranja ne više komunitarne već personalizirane demokracije u kojoj bi se povećala odgovornost ljudi za vlastite postupke i odabire (a što je sasvim na tragu ideala o neposrednoj demokraciji), i kada se kao poželjni instrumentarij za ostvarenje ove ideje uzima modernizacija (sa svim svojim tehničkim i inim dostignućima), socijalna se država počinje sve više tumačiti ne kao ideja moderne već kao ideja koja onemogućuje socijalno – ekonomsku modernizaciju.

Socijalna države je, izgleda, već prošla cijeli jedan životni vijek: stvorila se kao napredna ideja puna humanizma, stvorila je više desetljeća lagodnijeg života, a sada se suočava sa potiranjem i krizom vlastitog identiteta.

Ono što stoji pred njom je ili ponovo rođenje u punom sjaju ili prepuštanje kormila novim modernističkim idejama globalnog svijeta.

5. USUSRET GLOBALNOM DRUŠTVU XXI. STOLJEĆA

Poznata Bolkesteinova direktiva, koja je svoje ime dobila po njenom kreatoru, u pravni poredak Europske unije želi uvesti potpunu liberalizaciju tržišta radne snage i sektora usluga, u kojem je zaposleno dvije trećine radno aktivnog stanovništva Europe i koji stvara gotovo 70% GDP-a u Europskoj uniji. Njom se, primjerice, omogućuje da se jeftina radna snaga sa istoka Europe može ravnopravno zaposliti bilo gdje u Zapadnoj Europi, bez ikakvih dodatnih ograničenja. Ovakva odredba jest u skladu sa temeljnim postulatom Europske unije, onom o slobodnom protoku ljudi, kapitala, roba i usluga. Takva je odredba, međutim, na ulice Strasgbura i Bruxellesa dovela cijelu vojsku europskih radnika i njihovih sindikalnih čelnika koji tvrde da se pred njihovim očima događa udar na zagwarantirana radnička prava odnosno da se boje da će liberalizacija ugroziti dosadašnje socijalne standarde zbog čega bi mogli ostati bez posla. Zagovaratelji ovakve direktive tvrde da liberalni ekonomizam koji dovodi do "četiri

temeljne slobode", na kojem se temelji Europska unija, nije luksuz već ekonomska razboritost i pravo svih europskih građana jednako. Vladimir Spidla, povjerenik Europske unije za socijalnu politiku tvrdi da se zalaže za ovu direktivu jer je to jedini način da Europska unija preživi u utrci sa globalnom konkurencijom.

Isto tako, kroz institucije Europske unije aktivno se pokušava anticipirati sve očitiji problem sve većeg broja umirovljenika²⁰ koji će morati imati dodatne izvore kapitala sasvim neovisne od mirovinskih fondova. Zbog sve očitijih nerealistična očekivanja ljudi vezanih uz pitanje mirovina moglo bi, već u skorijoj budućnosti, doći do mnogih političkih kontroverzi. Da bi se to spriječilo, a naročito s obzirom na to da se zakonodavstvo o mirovinskim sustavima vrlo razlikuje u pojedinim članicama Europske unije što dodatno snažno opterećuje europsko gospodarstvo, došlo se na ideju o mogućnosti stvaranja centraliziranog državnog mirovinskog sustava u Europi koji bi djelovao na razini cijele Europske unije. Dakako, postoje i oponenti ovoj ideji koji imaju čitav niz različite argumentacije zašto ova ili slična ideja ne bi bila dobra ili zašto ne bi polučila željene rezultate. Tako postoje oni koji se boje bilo kojeg oblika donošenja odluka iz jednog centra, prepoznavajući u tome stvaranje jedne europske nadnacionalne super-države. Drugi pak smatraju da se iza ove ideje krije interes visokog kapitala koji bi, kroz realizaciju centraliziranog europskog mirovinskog sustava stvorio tako snažan fond koji bi raspolagao sa tako velikom količinom novca da bi urušio i onako oslabjeli suverenitet pojedinih država članica.

S druge strane Atlantika, u Americi za vrijeme vladanja Geoga Busha mlađeg, dogodile u se znatne ekonomske promjene. Ratovi što ih je Bush pokrenuo u Afganistanu i Iraku su povećali Američki državni deficit do povijesnih razina (u 2007. bi on mogao doseći 423 milijarde \$). Štednju u državnom budžetu Bush namjerava provesti prvenstveno kroz oštre rezove u ionako slaboj socijalnoj politici, tako da su nakon zdravstvenog i socijalnog sustava najavljene i reforme u mirovinskom sustavu. Samo na zdravstvenoj reformi namjerava se uštedjeti 36 milijardi \$. George Bush je predložio Kongresu prihvaćanje proračuna SAD-a u kojem, između ostalog stoji da je nužno znatno povećati izdatke za antiterorističku djelatnost, dok se istovremeno nudi "djelomična privatizacija i individualizacija mirovinskog sustava", što zapravo znači prebacivanje odgovornosti za mirovine na trenutno radno aktivno stanovništvo. Kako se u narednom desetljeću očekuje povećani broj ljudi koji će otići u mirovinu jer svoj radni vijek završava generacija "Baby boomera", za pretpostaviti je da će problem mirovinskih fondova biti sve izraženiji. Kao mogući socijalni partneri države, pojavljuju se poduzeća koja će na ime radnika otvarati privatne račune u kojima će se polagati novac u okviru poznatog 401(k) programa. Taj model će funkcionirati kao privatni mirovinsko – investicijski fondovi, koji bi na tržištu kapitala trebali osigurati povoljnije prinose od onog kojeg bi mogla osigurati država. Ipak, u suprotnosti s ovakvim nastojanjima su statistike koje pokazuju da se znatno smanjuje broj Američkih kompanija koje imaju mirovinske pakete za svoje radnike.

Iz tablice što slijedi se jasno se može iščitati trend opadanja mirovinskih programa za američke radnike u okviru njihovih radnih organizacija.

GODINA	POSTOTAK
1988.	65 %
1991.	46 %
1993.	35 %
1995.	38 %
1999.	38 %
2005.	32 %

²⁰ Pretpostavlja se da će se do 2050. godine broj osoba starijih od 65 godina udvostručiti. Već sada europsko stanovništvo spada među starije stanovništvo.

Izvor: Lider, 17. veljače 2006. br. 20, str. 55

Ono što stvara dodatni jaz između radnika i uprave pojedinih multinacionalnih tvrtki jest činjenica da se pod krinkom "povećanja tržišne efikasnosti" ili "racionalizacije poslovnog procesa" zapravo, vrlo često kriju namjere smanjivanja radničkih prava ili njihovo otpuštanje što, s druge strane ima blagotvorni utjecaj na povećanje cijena dionica tih tvrtki, a stečeni profit dijeli upravo menadžment firmi koji ih je i otpustio.

Ovo su samo neki primjeri iz naše svakodnevnice koji ukazuju na socijalne poteškoće koje nastaju ili će tek nastati u globalnom poretku što se stvara na svim razinama društvenog života. Ono što je već ušlo u suvremenu sociološku teoriju jest pojam *mreže* i *umreženoga društva* koji se po svojim karakteristikama bitno razlikuje od svih dosadašnjih oblika društvenog udruživanja. Promjenom centara moći iz crkvenih, preko državnih do financijskih institucija svijet je promijenio cijelu logiku svog postojanja i funkcioniranja. Nacionalni i svi drugi identiteti se ruše pred snagom kapitala (za kojeg se kaže da ne poznaje nacionalnost), u želji da se, putem njega, dohvati barem djelić slobode i neovisnosti. Razgradnjom nacionalne zajednice, koja je po Benedictu Andersonu ionako tek zamišljena zajednica koju najviše karakterizira činjenica podjele na "naše i njihove", a na temelju koje je nastala socijalna država, dodatno upućuje na očitu nužnu transformaciju koncepta *dobra za sve* što promovira država blagostanja. Iako se često govori da danas postoji samo jedna globalna velesila, mogućnost stvaranja jedinstvene svjetske vlade ipak ostaje u sferi futurizma kojemu bi se moglo pripisati sve i svašta, što nas, s jedne strane upućuje na stav da nemamo potrebni znanstveni instrumentarij kojim bi mogli predvidjeti kako bi takvo što funkcioniralo, ali nam, s druge strane, zaokuplja maštu te sve više postaje uzbudljiva tema s kojom će se znanosti kad-tad morati suočiti. Ako krenemo od pretpostavke da bi buduće globalno ujedinjeno društvo izabralo demokraciju kao oblik vladavine koji, iako nije savršen, je najmanje loš, tada bi si morali postaviti pitanje kako bi izgledalo predstavničko tijelo takve zajednice? Poznato je da je demokratski ideal 1 čovjek = 1 glas. To bi značilo da bi moguća koalicija Kine i Indije, na globalnoj razini, već svojom mnogoljudnošću kao snagom,²¹ mogla samostalno stvoriti svjetsku vladu. Ta bi vlada, primjerice, mogla zaključiti kako bi se baš u ime socijalne pravednosti, Americi i Zapadnoj Europi trebalo oduzeti bogatstvo i podijeliti ga onima najsiromašnijima i onima koji se još uvijek bore s egzistencijalnim problemima. To bi, dakako, Americi i Europi bilo potpuno neprihvatljivo. Međutim, pokazalo se da je američkoj administraciji (demokratskoj i republikanskoj jednako) neprihvatljivo i, s moralnog stanovišta nedopustivo, da japanske ili kineske tvrtke kupuju firme po Americi, što se sve češće događa. To je bilo u redu dok je Amerika kupovala po Aziji, ali se sada sve češće čuje kako bi prodaja firmi, pogotovo u energetske sektoru, predstavljalo izravnu opasnost za američku sigurnost. (Krugman, 2002.)

U svojoj knjizi *Doba smanjenih očekivanja*, Paul Krugman, poznati američki ekonomist, opisujući trenutnu američku ekonomsku situaciju tvrdi:

Prvo, barem je donekle opravdano tvrditi da rastuće strano vlasništvo američke imovine ugrožava našu nacionalnu sigurnost. Bili smo skloni odbacivati takvu tvrdnju, kao očito besmislenu, kada smo bili strani investitori željni ulaganja u druge zemlje. Sada kada su uloge zamijenjene, ona djeluje uvjerljivije. Drugo, i naš (američki) trgovinski deficit i rastući strani udjel ovdje, jačaju grube oblike ekonomskog nacionalizma kod kuće, što povećava rizike da dođe do trgovinskog rata. (Krugman, 2002., str. 57)

²¹ Temeljni postulat demokracije je upravo to da većina ima pravo i mogućnost odlučivati o stilu i načinu života kojem se treba prilagoditi manjina.

Ovakav stav kao da postaje samoispunjujuće proročanstvo jer smo gotovo svakodnevno svjedoci povećanih gospodarskih napetosti između, primjerice, Europske Unije i SAD-a (uvođenje međusobnih ograničenja uvoza i zahtjevi za vizama); između SAD-a i Kine (američko uvođenje kvota za kineski tekstil); između SAD-a i Rusije (američke optužbe da Rusija provodi damping²² s aluminijem); između SAD-a i Japana (američki stav da Japan provodi sistem slobodne trgovina samo de jure, ali ne i de facto); i mnogih drugih.

Prethodni citat nam također postaje znakovit u trenutku kada se u ime tržišne slobode selektivno primjenjuju pravila liberalizacije. Mišljenja sam da potencijalni izvor sadašnjih i budućih sukoba "među civilizacijama" ima svoje korijene upravo u ovakvoj nepoštenoj ekonomskoj politici.

Socijalna država si ne može dopustiti selektivnost u primjeni svojih zakonskih odredbi jer bi to za nju istog trenutka značilo de jure i de facto – smrt. Ako ona nije u stanju osigurati provedbu svojih mjera za sve građane jednako nužno dolazimo do zaključka da je potrebno tražiti neki drugi model koji će osigurati građanima barem minimum egzistencije. U suprotnom mogli bi smo ponovno očekivati revolucionarne metode borbe, kao izraz akumulirane frustracije kod velike većine ljudi koji nisu iznašli načina kako si samostalno osigurati egzistenciju, bez obzira što su dali sve što imaju - cijelo svoje životno vrijeme i rad, kao okosnicu blagostanja.

6. ZAKLJUČAK

U današnjem vremenu kada pušu potpuno novi modernistički vjetrovi, opravdano si postavljamo pitanje: da li se i na koji način socijalna država odupire svojoj razgradnji. Pritom, kao temeljno sociološko pitanje ostaje nam dokučiti jesu li ti novi globalni procesi doista prijetnja do sad poznatim oblicima društvene solidarnosti koja se promovira i kroz sustave socijalne države ili je to ipak lažna dvojba? Iz ovoga rada proizlazi da se uopće ne radi o lažnoj već potpuno realnoj situaciji u kojoj postojeći instrumenti društvene solidarnosti, među koje sasvim sigurno spada i socijalna država, mijenjaju svoje uloge čak do razine neprepoznatljivosti. U tim okolnostima, ako se žele izbjeći veliki društveni lomovi, koji mogu imati i sasvim konkretne žrtve, nužno je razumjeti prirodu promjene koja nastupa, kako bi se na pravi način odgovorilo izazovima vremena pred nama.

Globalno društvo, o kojem se u posljednje vrijeme sve više govori i u okviru suvremene sociološke teorije, još je u fazi teorijskog konceptualiziranja i proučavanja svojih izvorišnih osnova kao i mogućih posljedica koje može proizvesti. Ono ipak, već ima svoje realne implikacije na sve društvene sustave i poznate institucionalne oblike i to naročito kroz proces umrežavanja koji jednako omogućuje i međuljudsku i međunarodnu komunikaciju kao što i otežava nadzor nad tim istim komunikacijskim kanalima. To je vidljivo u cijelom razvijenom svijetu, a naročito u Europi koja prolazi kroz trnovit put stvaranja vlastitog europskog identiteta koji bi trebao uključivati tako različite, a opet, tako isprepletene kulture i njihove ekonomske interese.

Socijalna država kao izvorna europska kreacija sasvim sigurno će morati proći transformaciju jednaku onoj koju proživljava sama Europa, koja se iz ruševina Drugog svjetskog rata pretvorila u, trenutno, najveću postojeću integraciju na svijetu.

Kada je socijalna država nastajala, bila je najveći modernistički iskorak svoga vremena.

Kao promotor pravednijeg i osjetljivijeg društva država blagostanja je naišla na široku podršku u javnosti, stvarajući nadu u mogućnost ostvarenja boljeg sutra.

²² Prodavanje proizvoda ispod cijene.

Danas, kada je modernizacija dodatno uznapredovala, zahvaljujući novim tehnologijama i otkrićima u svim sferama ljudskog djelovanja i za socijalnu državu će se morati pronaći novi *modus vivendi*, ukoliko se žele i nadalje koristiti sve potencijalne mogućnosti koje ona nudi.

7. LITERATURA

1. Baccarini, Elvio (2001.) John Rawls: Liberal Democracy estated. Croatian Journal of Philosophy I (3):331-347
2. Fiamengo, Ante (1987.) *Saint – Simon i Auguste Comte*. Zagreb; Naprijed
3. Fukuyama, Francis (2000.) *Povjerenje*. Zagreb; Izvori
4. Gellner, Ernest (2000.) *Postmodernizam, razum i religija*. Zagreb; Naklada Jesenski i Turk
5. Giddens, Anthony (1999.) *Treći put – obnova socijaldemokracije*. Zagreb; Politička misao
6. Haralambos, M i Holborn M (2002.) *Sociologija – teme i perspektive*. Zagreb; Golden Marketing
7. Heilbroner, Robert (2000.) *The Worldly Philosophers*. New York; Penguin Books
8. Kalanj, Rade (1994.) *Modernost i napredak*. Zagreb; Antibarbarus
9. Kalanj, Rade, (2004.) *Globalizacija i postmodernost*. Zagreb; Politička kultura
10. Katunarić, Vjeran (1988.) *Dioba društva*. Zagreb; Sociološko društvo Hrvatske
11. Krugman, Paul (2002.) *Doba smanjenih očekivanja*. Zagreb: Masmedia
12. Lipovčan, K. Ljijana (ur.) (2002.) *Employment policies and welfare reform*. Zagreb Institute of Social Science "Ivo Pilar"
13. Lyotard, Jean – Francois (1990.) *Postmoderna protumačena djeci*. Zagreb; Mixta
14. Meadows, H. Donella et al. (1974.) *Granice rasta*. Zagreb; Stvarnost
15. Njavro, Đuro (1998.) *Socijalna država*. Osijek – Zagreb – Split; Panliber
16. Owen, David (1997.) *Sociology after Postmodernism*. London; Sage Publications
17. Petković, Stanko i Kregar, Josip (1994.) *Pregled glavnih sistema socioloških teorija*. Zagreb; Sveučilišna tiskara
18. Platon (1997.) *Država*. Zagreb; Naklada Jurčić
19. Puljiz, Vlado (1997.) *Socijalne reforme Zapada – od milosrđa do socijalne države*. Zagreb; RSP
20. Puljiz, Vlado, et al. (2005.) *Socijalna politika*. Zagreb; Pravni fakultet
21. Rawls, John (2000.) *Politički liberalizam*. Zagreb: Kruzak
22. Roll, Eric (1956.) *Povijest ekonomske misli*. Zagreb; Izdanje Ognjen Prica
23. Soros, George (1996.) *Alkemija financija*. Zagreb: Misl
24. Wheen, Franis (2005.) *Kako su prodavači magle zavladaali svijetom*. Zagreb; Algoritam